

ЗАЙНЯТІСТЬ ТА ОПЛАТА ПРАЦІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ТЕНДЕНЦІЙ ЇХ НЕДЕКЛАРУВАННЯ

EMPLOYMENT AND WAGES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF TRENDS IN THEIR NON-DECLARATION

Розглянуто масштаби і тенденції недекларування зайнятості та оплати праці в Україні; визначено підходи до їх урегулювання. Недекларування зайнятості та оплати праці, що виникає та функціонує в межах як унормованих (офіційних, маніпулятивних), так і тіньових механізмів, відіграє помітну роль у практиках пожевлення підприємницької активності, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в індустріальних, нео- та постіндустріальних економіках. Пріоритети урегулювання незадекларованої зайнятості в Україні передусім охоплюють: послідовне зростання частки оплати праці в структурі витрат виробництва; посилення перехресного контролю за виконанням гарантій мінімальної оплати праці в рамках відповідних погодинних і безтарифних систем; впровадження обґрунтованої методології і стратегії узгодження мінімальної оплати праці, прожиткового мінімуму, решти пов'язаних з ними основних соціальних стандартів.

Ключові слова: незадекларована праця, зайнятість, заробітна плата, нестандартні трудові відносини, соціально-економічна політика України.

The purpose of the paper is to identify the extent and tendencies of employment and wages' non-declaration in Ukraine, as well as to study approaches and prospects for their preventing in the unstable socio-economic conditions. Labour non-declaration (both in forms of undeclared employment and wages) plays the important role in the practice of businesses management and competitiveness stimulation in the countries with industrial, neo- and post-industrial economies, which has been developed almost since the middle of the 20th century. The paper proves that undeclared labour is a broad concept that covers legalized (both official and manipulative), as well as shadowy mechanisms of its occurrence and functioning. The expediency of identifying institutionalized and manipulative mechanisms of undeclared labour, their formal and illegal foundations is confirmed by the classification of the undeclared labour main forms, used by the EU, ILO and the State Labour Service of Ukraine; this approach will increase the complexity and effectiveness of systemic measures for its regulation. In the conditions of problematic performance of national authorities' inspection and sanction powers, as well as due to the significant spread of non-standard labour relations (with mediation of an employer's functions, outsourcing enterprises' contingents of auxiliary, service and part of specialized personnel), tariff-free remuneration systems stimulate numerous manipulations in the field of labour declaration and decent wages. The source of problems with the spread of remuneration systems, formed on assessments of the performed work complexity and employees' qualifications, as well as with decent occupation conditions for agency (temporary) workers, should be recognized as the vagueness of their legislative regulation. The priorities for preventing undeclared labour in Ukraine include: wages' share consistent growth in the structure of production costs; strengthening a cross-control over the obligations' fulfilment to pay the minimum wage within tariff-free and hourly wage systems; implementation of the well-founded methodology for harmonizing the minimum wage, the subsistence minimum, and the rest of basic social standards attached to them.

Key words: undeclared labour, employment, wages, non-standard labour relations, socio-economic policy of Ukraine.

УДК [331.1+331.2+331.5] : 338.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.11-8>

Богуш Л.Г.¹

к.е.н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу досліджень ризиків у сфері зайнятості населення, Інститут демографії та проблем якості життя НАН України

Bogush Larysa

Institute for Demography and Problems of Life Quality of the National Academy of Sciences of Ukraine

Постановка проблеми. Декларування (як механізм обліку результатів підприємницької діяльності, у т. ч. на засадах самозайнятості, та найманої праці з виявленням фінансового потенціалу подальшого перерозподілу отриманих доходів і податків на суспільно значущі цілі) консолідує завдання відстеження та дотримання відповідності між результатами діяльності, отриманими на неї дозволами і ліцензіями, а також оплатою праці персоналу різних категорій (за статусом щодо власності на засоби виробництва і витратні матеріали, правом розпорядження ними, як і отриманими проміжними та кінцевими бенефіціями).

У поточному періоді суспільно-економічного розвитку погіршенню ситуації в сфері декларування праці сприяють недоліки регулювання низки новацій у соціально-трудовах відносинах, зокрема наслідків поширення їх нестандартних форм, а також новітніх систем оплати праці –

як безтарифних, так і за погодинними тарифними ставками. Окрім маніпуляцій із легалізацією реальних трудових затрат, ці недоліки спричиняють зменшення, необґрунтовані варіації, нерегулярність виплати зарплати, чим створюють ризики для купівельної спроможності, відтворення рівня життя та професійно-кваліфікаційного потенціалу відповідних категорій працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Керуючись методичними настановами ЄС та МОП [1, с. 16, 20], Державна служба України з питань праці та Державна служба статистики України трактують незадекларовану працю як законну оплачувану діяльність, яка повністю або частково не оформлена відповідно до вимог законодавства, використовуючи як синоніми такої діяльності терміни неформальної, неофіційної, незареєстрованої, тіньової, прихованої зайнятості [2]. Підґрунтям цієї трактовки стали

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6196-3781>

методологічні підходи ЄС та МОП, згідно з якими до основних та найбільш актуальних форм прояву незадекларованої праці включають: неформальну зайнятість у формальному секторі; зайнятість у неформальному секторі; приховування фактично відпрацьованого робочого часу та виплату заробітної плати «в конверті»; підміну фактичних трудових договорів цивільними та господарськими, а також штучне використання дистанційних та аутсорсингових механізмів для приховування найманої праці; не оформлену належним чином вторинну зайнятість осіб, які мають оформлені трудові відносини за основним місцем роботи [1, с. 12].

Гострі питання, пов'язані із недекларуванням праці (чинниками, сферами, соціально-економічними наслідками її поширення, механізмами та пріоритетами відстеження, пом'якшення, запобігання) висвітлюються в працях щодо: проблем гідної винагороди за працю та регулювання систем оплати праці [1; 3; 4]; процесів тінізації економіки, особливостей функціонування окремих її сегментів [1; 4–7]; нестандартних трудових відносин з опосередкуванням функцій роботодавця, особливостей реалізації соціально-трудова прав у позиковій праці [1; 8–10].

Аналіз фахового доробку засвідчує необхідність подальших досліджень щодо систематизації унормованих та тіньових чинників і механізмів недекларування зайнятості та праці, підвищення комплексності та результативності заходів з їх урегулювання в Україні, зважаючи на багатоаспектний негативний соціально-економічний контекст (поточний, відтермінований).

Постановка завдання. Метою статті є окреслення масштабів та тенденцій недекларування зайнятості та оплати праці в Україні, обґрунтування підходів до подальшого урегулювання цих явищ (їх відстеження, пом'якшення, запобігання), що створюють низку загроз для дотримання соціально-трудова прав, соціального забезпечення і захисту, відтворення трудового та професійно-кваліфікаційного потенціалу населення, в умовах глобальних і національних викликів зростання підприємницького попиту на неформальну і тіньову зайнятість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з останніми оцінками Держстату, що не враховували зайнятих, які отримували зарплати «в конверті», не оформлювали роботу за сумісництвом, мали інші договори замість трудових (зокрема, уклали з роботодавцями цивільно-правові угоди), станом на 2021 р. в Україні налічувалось 3061,6 тис. неформальних працівників (19,5% загальної кількості зайнятих) [2]. З-поміж виявлених обстеженням неформально зайнятих 46,3% працювало в сільському, лісовому, рибному господарствах, 17,1% – у будівництві, 15,2% –

в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів, 5,7% – у промисловості, 4,3% – у транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності, 2,2% – у діяльності з тимчасового розміщення та організації харчування. За основними віковими групами серед них переважали особи 40–49 та 50–59 років (відповідно, 24,5 та 21,7%); за рівнем освіти – працівники з професійно-технічною та повною загальною середньою освітою (35,2 та 31,5%). Приблизно 60% осіб, праця яких не декларувалася, складали чоловіки, 57,2% – мешкали в сільській місцевості.

За результатами соціологічного обстеження, проведеного в 2017 р., 7,1% респондентів визнали, що впродовж останнього року самі працювали неофіційно, 45,8% респондентів знали осіб, які працювали незадекларовано, приблизно 33% респондентів вважали, що незадекларованою працею зайнята не менш ніж половина населення України [1, с. 65]. Що стосується статусу зайнятості, то більшість незадекларованих працівників назвали себе безробітними (33,5%), працюючими за наймом (31,2%), самозайнятими (18,4%), пенсіонерами (10,5%), такими, що навчаються (1,9%). Основними причинами неформальної зайнятості опитані незадекларовані працівники вважали: труднощі з пошуком постійного працевлаштування (19,7%); участь в сезонних роботах, які не потребують декларування (15,4%); традиційність певних видів діяльності як сфер функціонування незадекларованої праці (12,9%); відсутність дієвих зусиль держави для поліпшення їх економічного становища як мотив несплати податків (10,8%); взаємовигідність відносин незадекларованих працівників і їх роботодавців (10,2%) [1, с. 14, 67].

З огляду на результати обстеження, проведеного в 2021 р. фахівцями МОП та Держстату України під егідою ЄС, найбільш складно досліджувати масштаби незадекларованої праці насамперед за параметрами приховування заробітної плати, підміни трудових договорів іншими, неоформленого сумісництва [1, с. 12–13; 2].

За методикою, визнаною Світовим банком та МВФ, що не враховує кримінальні види економічної діяльності та неформальний сектор домогосподарств, частка тіньової економіки України у 2010–2011 рр. була найвищою серед країн Європи, сягнувши 45,0–44,1% офіційного ВВП [1, с. 41; 4, с. 13]. Характерною рисою України, на відміну від країн ОЕСР, стало різке зростання обсягів тіньової економіки у під час глобальної кризи 2008–2009 рр. (впродовж 2008 р. цей показник збільшився з 28 до 34%), що пояснюється властивим зазначеному періоду масовим та швидким виведенням «у тінь» капіталів реального сектору з метою запобігання їх ймовірній втраті, «тінізації» діяльності легально працюючих підприємств [4, с. 9, 14].

Остання оцінка частки тіньового сектору економіки України, проведена Мінекономіки за даними 2020-2021 рр., засвідчила її зростання до 32% ВВП (або на 2%), у т. ч. електричним методом – до 27% (або на 3%) [11]. Збільшення рівня «тінізації» пояснювалося підвищеним попитом на енергетичні ресурси в умовах нарощування активності переважно металургійних і машинобудівних підприємств. Рівень тінізації економіки в обсязі 10–12% ВВП прийнято оцінювати як допустимий, 20% – як критичний для легальної економіки, 40% – як катастрофічний [5, с. 252].

Вітчизняні експерти оцінюють загальні обсяги прихованої заробітної плати в Україні приблизно у 85-90% задекларованої. На підприємствах формального сектору, де зайнято 10 і більше осіб, питома вага працівників, частина заробітної плати яких може приховуватись, нині сягає 12,4% (16,9% у 2015 р.). Згідно із результатами обстеження економічної активності населення, зайняті оцінюють середню тривалість тижневого робочого часу на 11,3% довше, ніж фіксують підприємства формального сектору, що доцільно розглядати як приблизну оцінку середньотижневого незадекларованого робочого часу [1, с. 14; 4, с. 13, 15].

Узагальнення масштабів та параметрів поширення незадекларованої праці у вітчизняній економіці дозволяє зробити низку висновків. Насамперед, викликає сумніви повнота виявлення масштабів недекларування зайнятості та оплати праці в: низці обслуговуючих ланок з переважно сезонним технологічним циклом; галузях з виробництва, збору, первинної переробки рослинної і тваринної продукції; секторах економіки з видобування, первинної переробки, транспортування корисних копалин, металургії, хімічної і нафтохімічної промисловості. Підставою для такого висновку є роль незадекларованої праці в практиці господарювання та стимулювання конкурентоспроможності країн з індустріальною, неота постіндустріальною економікою, що склалася практично вже з середини 20 століття. Запит підприємницького середовища на підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, максимізацію доходності та рентабельності виробництва, серед іншого, шляхом скорочення витрат на винаймання, забезпечення належної кваліфікації персоналу, оплату праці, дотримання певних виробничих і позавиробничих стандартів трудової життєдіяльності, проявився в тенденціях:

– поширення нестандартної (у т. ч. неформальної) зайнятості на основі розщеплених трудових відносин, опосередкованих спектром агенцій з працевлаштування і добору кадрів, які доволі часто власне і виконують формальні функції роботодавця, звільняючи підприємців від низки обов'язків і витрат на комплектацію, організацію праці, соціальний захист персоналу;

– корпоратизації та акціонування підприємств, частини їх виробничих циклів і підрозділів (передусім, відповідних логістичних, адміністративних, бухгалтерсько-облікових, інших обслуговуючих компонентів) у мережах технологічно поєднаних дрібніших суб'єктів господарювання (зокрема, у статусі фізичних осіб – підприємців), що можуть мати національні та транснаціональні масштаби;

– оформлення, унормування, розповсюдження безтарифних систем оплати праці, заснованих на корпоративних професійно-кваліфікаційних стандартах відповідності посадам і трудового навантаження (зокрема, тривалості, періодичності винагороджуваної праці, компенсації простоїв і збитків з вини роботодавця або найманого працівника, особливостей технологічного циклу або форс-мажорів);

– суспільного і корпоративного визнання неформальної освіти та легально оплачуваної неформальної зайнятості, в т. ч. за сумісництвом.

Зважаючи на це, поняття незадекларованої праці є ширшим за використовуване Державною службою України з питань праці, охоплюючи унормовані (як офіційні, так і маніпулятивні), а також суто тіньові механізми її виникнення і функціонування. У широкому розумінні, окрім власне кримінального сектору економіки (тобто кримінальної економічної діяльності з використанням капіталів як кримінального, так і некримінального походження), недекларування зайнятості та оплати праці спостерігається в сегментах тіньової економіки, представлених: сектором домогосподарств (сектором натурального самозабезпечення); сектором неформальним (легальні дрібні виробництво, послуги, торгівля, нерегламентовані державою); умовно законними видами діяльності, які порушують її дозволені межі або знаходяться поза правовим полем через декларовані «тіньовими» підприємцями нестерпність податкового тягаря та намагання подолати різноманітні адміністративні бар'єри [6; 7, с. 110].

Доцільність вирізнення інституціалізованих і маніпулятивних механізмів недекларування праці, їх формальних і нелегальних засад підтверджується також класифікацією основних форм незадекларованої праці, використовуваною Держстатом та Державною службою України з питань праці, що узагальнила методологічні нароби ЄС та МОП [2].

Порівняння приблизної оцінки середньотижневого незадекларованого робочого часу зайнятими та загальних обсягів приховування заробітної плати, дозволяє припустити, що основну масу незадекларованої праці в Україні принаймні останні 10–15 років виконують офіційно працевлаштовані особи безпосередньо на робочому місці, значною мірою використовуючи матеріально-технічну базу і витратні матеріали відповідних підприємств та організацій.

Значну роль в розширенні масштабів недекларування праці в Україні, особливо помітного в періоди новітніх глобальних та макрорегіональних фінансово-економічних криз, відіграли нестандартні (розщеплені) трудові відносини з опосередковуванням функцій роботодавця агенціями зайнятості, поширенням практики лізингу та аутсорсингу персоналу. Зокрема, саме на згадану вище глобальну кризу 2008–2009 рр., що супроводжувалася різким зростанням рівня тінзації вітчизняної економіки, припало остаточне ствердження тенденції виведення персоналу за штат як основної в Україні форми організації позикової праці, коли працівники переводилися до компаній – провайдерів робочої сили та спостерігалось парадоксальне нарощування обсягу робіт на тлі формального вилучення ресурсів діяльності суб'єктів господарювання [8; 10].

Отже, галузеві параметри поширення незадекларованої праці в легальному і тіншовому секторах економіки України тісно корелюють із структурою її спеціалізації в міжнародному поділі праці, експортним потенціалом окремих видів економічної діяльності та його динамікою. Доволі широкий ринок позикової праці з вагомою часткою прихованої зайнятості вже склався у добувній та гірничо-переробній, металургійній, хімічній і нафтохімічній промисловості, аграрному секторі (інтенсивному сільському господарстві та сезонних агропереробних ланках), сфері транспортних послуг (насамперед, у вантажоперевезеннях), роздрібній торгівлі.

Особливості організації, а також проблеми нестандартних трудових відносин, позикової праці, прихованої і тіншової зайнятості окреслюють їх основні наслідки для рівня і якості життя, соціального забезпечення і захисту неформально зайнятих, а також осіб, трудові доходи яких приховуються з ініціативи працівника або роботодавця. Ці наслідки є:

- кон'юнктурно позитивними для рівня грошових доходів спектру верств, вирівнювання майнової диференціації їх середньо- і низькодоходних сегментів (у т. ч. за тенденцією підвищення грошових доходів найбільш кваліфікованих працівників, їх вирівнювання щодо середніх величин для осіб з найменш конкурентною освітою і кваліфікацією), а також для формального доступу до програм соціального забезпечення і захисту (окрім державного загальнообов'язкового і накопичувального пенсійного страхування), насамперед, у сфері субсидування послуг житлово-комунального господарства і громадського транспорту, фінансової і матеріальної допомоги вразливим групам населення;

- стратегічно негативними – для доступу до унормованих механізмів соціального захисту із настанням пенсійного віку та випадків непрацездатності (тимчасової, повної, внаслідок професійного або загального захворювання, інвалідизації),

а також для індивідуальних стратегій відтворення професійно-кваліфікаційного потенціалу та якості життя домогосподарств, працездатні члени яких зайняті здебільшого неформально, тимчасово або сезонно, отримують зарплату «в конвертах», характеризуються підвищеною професійною і територіальною мобільністю.

Зважаючи на значну кількість незадекларованих працівників серед осіб з професійно-технічною та загальною середньою освітою, низькою кваліфікацією, старших працездатних вікових категорій, які є менш конкурентними на ринку праці, представників найпростіших професій, неформально зайнятих у сільському, лісовому, рибному господарствах, будівництві, оптовій і роздрібній торгівлі, ремонті та обслуговуванні транспортних засобів, промисловості, транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності, діяльності з тимчасового розміщення та організації харчування, а також мешканців сільської місцевості, недекларування зайнятості сприяє підвищенню рівня їх економічної активності, а також рівня грошових доходів, у т. ч. щодо відповідних середніх показників у країні (регіоні) та пересічному виді діяльності.

З іншого боку, в контексті реалізації принципів соціальної держави, функціонування солідарних систем соціального забезпечення, пріоритет серед стратегічно найкритичніших наслідків недекларування зайнятості та оплати праці безумовно належить обмеженню доступу до унормованих механізмів соціального захисту із настанням пенсійного віку та випадків непрацездатності. Поряд з цим, у порівнянні із штатними працівниками підприємства – користувача, позикові працівники часто скеровуються на роботи з гіршими умовами праці, нестабільним трудовим режимом, нижчою заробітною платою, що не відшкодовує вимушених (з ініціативи роботодавця) простоїв, понаднормових робіт та не компенсує небезпек виробничого середовища.

Актуальним та дедалі поширенішим формальним механізмом недекларування праці в спектрі ланок економіки є безтарифні системи оплати праці. Подібна практика досі залишається здебільшого корпоративним незадовільно законодавчо врегульованим напрацюванням, ґрунтуючись на: суб'єктивних підприємницьких стандартах відповідності освіти, кваліфікацій і компетенцій, кола посадових обов'язків; незадовільній ефективності механізмів їх ув'язування та відстеження згідно із державними стандартами освіти та оплати праці [3]; відсутності достатньо легітимних механізмів суспільного визнання неформально отриманих освіти і кваліфікації (у тому числі в рамках професійного навчання на виробництві). В умовах проблем функціонування Державної служби України з питань праці в частині несистемного виконання

її інспекційних повноважень щодо суб'єктів господарювання, моніторингу і запобігання тіншовій зайнятості, з одного боку, а також значного розповсюдження практики нестандартних трудових відносин, з іншого боку, безтарифні системи оплати праці стимулюють численні маніпуляції у сфері декларування та гідної оплати праці.

Серед основних недоліків практики позикової праці, що ґрунтуються на низькому рівні участі або й відстороненні працівника від визначення умов купівлі – продажу власної робочої сили на користь суб'єкта господарювання (агенції зайнятості), що опосередковує функції роботодавця, слід відмітити [8; 9, с. 89; 10]:

- порушення трудового законодавства з боку як кадрових агенцій, так і організацій, що використовують позикову працю, які проявляються у відмінностях в умовах праці на однакових посадах певного підприємства цих працівників і штатно зайнятих (насамперед: її оплаті; режимі – понадурочно, у вихідні дні; можливості та тривалості відпочинку, в т. ч. додаткового, за шкідливі умови праці; доступності переходу до виконання інших трудових функцій та обов'язкового соціального страхування), а також у погіршенні гарантій зайнятості позикових працівників (укладання строкових трудових (або цивільно-правових) договорів замість постійних колективних трудових договорів з усіма прийнятими нормами захисту та пільгами, що можуть бути припинені в разі відмови підприємства – користувача від послуг агенції – посередника);

- становлення схем порушення фіскального законодавства, заснованих на декларуванні для оподаткування лише контингенту штатних працівників, без урахування виведених за штат на засадах аутсорсингу, аутстафінгу, тимчасового найму; розпливчатість сфери відповідальності за умови праці, її охорону, дотримання техніки безпеки з боку агенції – посередника та підприємства – користувача;

- відсутність перспектив підвищення рівня оплати праці у конкретного роботодавця – користувача, що розраховує її обсяг, виходячи з окладу та фактично відпрацьованого часу; розпливчатість механізму і методик розрахунку страхового стажу та пенсійних виплат за позикову найману працю, сумнівну доступність більш раннього виходу на пенсію для цієї категорії зайнятих; часту практику істотного зниження обсягів або ухилення від відрахувань до фондів соціального страхування, що мають витратитися на виплати позиковим працівникам, які постраждали на виробництві, отримали професійні захворювання, або їх сім'ям (у разі загибелі працівника), а також на виплату пенсій цій категорії зайнятих;

- соціальний демпінг, що насамперед проявляється через: використання тимчасово зайнятих

як штрейкбрехерів у протидії боротьбі працівників за соціально-трудова права, створюючи загрози зайнятості постійних працівників; збільшення неоплачуваного виробничого навантаження останніх у зв'язку з помітною плінністю тимчасово зайнятих та необхідністю їх первинної професійної орієнтації і навчання; скорочення або ухилення від витрат на навчання та підвищення кваліфікації тимчасового персоналу на виробництві;

- загрози зниження рівня та якості життя, економічної та професійної деградації зайнятих позиковою працею (погіршення якості робочої сили через брак умов для самонавчання, розширення сфери досвіду та підвищення кваліфікації; скорочення платоспроможного попиту внаслідок нерівних умов оплати праці позикових працівників і штатно зайнятих; неритмічність надходжень до бюджетів домогосподарств позикових працівників, а відтак – нестабільність їх витрат).

Урегулювання незадекларованої зайнятості та оплати праці в Україні передусім охоплює системну діяльність з підвищення рівня гарантованої винагороди за найману працю шляхом: послідовного зростання частки оплати праці в структурі витрат виробництва; посилення перехресного контролю за виконанням гарантій мінімальної оплати праці в рамках відповідних погодинних і безтарифних систем, колективних договорів і галузевих угод; впровадження обґрунтованої методології і стратегії узгодження мінімальної оплати праці, прожиткового мінімуму, решти пов'язаних з ними основних соціальних стандартів.

Перелік нагальних дій щодо профілактики недедекларування праці також включає [1; 5, с. 253–254; 6; 7, с. 113–115]:

- удосконалення податкової системи в напрямках: узгодженої оптимізації механізмів адміністрування податків та нормативно-правової бази, що визначає середовище стартового розвитку і розширення бізнесу, в т. ч. впровадження податкових канікул щодо податку на прибуток для підприємств, які розширюють фонди оплати праці та поліпшують умови праці штатних працівників; збалансування податкового навантаження суб'єктів господарювання за групами виробничої потужності, а також рівнем залучення до програм модернізації та диверсифікації національної економіки; підтримки балансу між фіскальною і регулюючою функціями податків, у тому числі підвищення прозорості системи податкових пільг; зниження фіскального навантаження на фонд оплати праці; ефективного моніторингу офшорних зон; обґрунтованого задіяння механізмів амністії щодо тіншових капіталів некримінального походження при відкритті йому шляхів до легального інвестування, заохочення інвестиційного використання коштів, що легалізуються, у внутрішніх інтересах національної економіки;

– узгодження спектру механізмів виявлення та притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів господарювання, недобросовісних в аспектах використання незадекларованої праці та сплати податків; посилення покарання за корупцію в системі видачі дозволів і ліцензій, а також за рейдерство;

– забезпечення прозорості реального та обслуговуючих секторів економіки; запобігання взаєморозрахунків між суб'єктами господарювання за бартером; державну підтримку інноваційних та інвестиційних проектів у реальному секторі, а також в інших ланках, розвиток яких сприяє диверсифікації, модернізації, підвищенню конкурентоспроможності економіки України;

– удосконалення механізмів обов'язкового соціального страхування в частинах стягнення єдиного соціального внеску, розподілу і використання цих коштів за цільовим призначенням;

– моніторинг неформальної економіки та нелегального ринку праці, серед іншого в аспекті відстеження практики виплати зарплати в «конвертах»; посилення системності механізмів її запобігання; моніторинг формальних засад і процесів використання позикової праці.

Висновки. Недекларування зайнятості та оплати праці, що виникає та функціонує в межах як унормованих (офіційних, маніпулятивних), так і тіньових механізмів, відіграє помітну роль у практиках пошквалювання підприємницької активності, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в індустріальних, нео- та постіндустріальних економіках.

Інституціоналізація в Україні політики заниження рівня мінімальної заробітної плати порівняно з фізіологічним та соціальним прожитковими мінімумами, незадовільна її кореляція з реальними купівельними потребами спектру соціальних груп є потужним чинником зростання необґрунтованої нерівності в доходах і добробуті населення, поширення явища незадекларованої праці, а відтак – гальмування ефективного відтворення продуктивного потенціалу суспільства, резильєнтної економіки та людського розвитку загалом.

Зважаючи на засади і механізми функціонування спектру систем оплати праці (тарифної, безтарифних), поточні та віддалені проблеми і наслідки для соціальної захищеності зайнятих, зумовлені приховуванням і недекларуванням їх праці, мінімальна заробітна плата і надалі має залишатися базовою державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності й господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників. У разі додаткових гарантій оплати праці, передбачених положеннями Генеральної, галузевих

(міжгалузевих) і територіальних угод, всі суб'єкти і сторони, які підпадають під сферу їх дії, повинні дотримуватися зазначених підвищених зобов'язань.

Природа недекларування праці у нестандартних трудових відносинах (при опосередкуванні функцій роботодавця іншим юридичним суб'єктом) зумовлює нагальну необхідність стандартизації та унормування переліку і змісту зобов'язань роботодавців – користувачів позикової праці у рамках соціально-трудових відносин і соціального захисту позаштатних і тимчасових працівників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Незадекларована праця в Україні: характер, масштаби та шляхи її подолання. ЕС – МОП, 2018. 89 с.
2. Незадекларована праця в Україні – погано для всіх. *Державна служба України з питань праці*. URL: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/nezadeklarovana-pratsia-v-ukraini-pohano-dlia-vsikh>
3. Онищенко В. Погодинна оплата праці 2020. *Головбух*. 28.09.2020. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/7724-pogodinna-oplata-prats-2020>.
4. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання. Київ : НІСД, 2011. 32 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-12/1201_dop_new.pdf.
5. Цвігун Т.В., Нечипорук О.І. Тінізація економіки: причини та особливості впливу на економічний розвиток. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 251–254.
6. Шевчук І.В. Тіньова економіка як загроза безпеці України в економічній сфері. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1176>
7. Савченко І.Г., Іорданов А.Є. Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. С. 107–116.
8. Курзіна М. Захист прав робітників в умовах розповсюдження позикової праці: перспективи для України. *Спільне*. 15.08.2012. URL: <https://commons.com.ua/uk/zahist-prav-robitnikiv-v-umovah-rozpo>
9. Лагутіна І.В. Трудові права позикових працівників. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 85–91.
10. Трошина Т. Нетипові форми зайнятості: ризики для працівників та необхідність правового регулювання. *Національна служба посередництва і примирення (відділення в Луганській області)*. 21.03.2012. URL: http://nspp-lugansk.ucoz.ua/publ/netipovi_formi_zajnjatosti_riziki_dlja_pracivnikiv_ta_neobkhdnist_pravovogo_reguljuvannja/1-1-0-20
11. Рівень тіньової економіки у 2021 році зріс до 32%. *Interfax – Україна*. 31.10.2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/869285.html>

REFERENCES:

1. EU – ILO (2018) *Nezadeklarovana pratsia v Ukraini: kharakter, mashtaby ta shliakhy yii podolannia*

[Undeclared work in Ukraine: nature, scope and ways to overcome it]. Kyiv, 89 p. (in Ukrainian)

2. State Labour Service of Ukraine (2021) Neza-deklarovana pratsia v Ukraini – pohano dlia vsikh [Undeclared work in Ukraine is bad for everyone]. Available at: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/nezadeklarovana-pratsia-v-ukraini-pohano-dlia-vsikh/> (accessed April 16, 2024). (in Ukrainian)

3. Onyschenko V. (2020) Pohodynna oplata pratsi 2020 [The hourly wage in 2020]. *Holovbukh*. Available at: <https://buhplatforma.com.ua/article/7724-pogodinna-oplata-prats-2020> (accessed April 16, 2024). (in Ukrainian)

4. National Institute for Strategic Studies (2011) Tinova ekonomika v Ukraini: mashtaby ta napriamy podolannia [Shadow economy in Ukraine: scope and directions of overcoming]. Kyiv, 32 p. Available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-12/1201_dop_new.pdf (accessed April 16, 2024). (in Ukrainian)

5. Tsvihun T.V., Nechyporuk O.I. (2018) Tinizatsiia ekonomiky: prychny ta osoblyvosti vplyvu na ekonomichnyi rozvytok [Economy's overshadowing: causes and features of impact on economic development]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 19, pp. 251–254. (in Ukrainian)

Shevchuk I.V. (2016) Tinova ekonomika yak zahroza bezpetsi Ukrainy v ekonomichnii sferi [Shadow economy as a threat to Ukraine's security in the economic sphere]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 12. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1176> (accessed April 16, 2024). (in Ukrainian)

6. Savchenko I.H., Iordanov A.Ye. (2012) Tinovy sektor ekonomiky Ukrainy: analiz stanu ta napriamy detinizatsii [Shadow sector of Ukraine's economy: analysis and directions of detinization]. *Zovnishnia torhivlia: pravo, ekonomika, finansy*, vol. 3, pp. 107–116. (in Ukrainian)

7. Kurzina M. (2012) Zakhyst prav robitnykiv v umovakh rozpovsiudzhennia pozykovoï pratsi: perspektyvy dlia Ukrainy [Protection of workers' rights in the conditions of the loan labour spread: prospects for Ukraine]. *Commons*. Available at: <https://commons.com.ua/uk/zahist-prav-robitnikiv-v-umovah-rozpo/> (accessed April 16, 2024). (in Ukrainian)

8. Lahutina I.V. (2015) Trudovi prava pozykovykh pratsivnykiv [Labor rights of loan employees]. *Pravo i suspilstvo*, vol. 5, pp. 85–91. (in Ukrainian)

9. Troshyna T. (2012) Netyповi formy zainiatosti: ryzyky dlia pratsivnykiv ta neobkhidnist pravovoho rehuliuвання [Non-typical employment forms: risks for employees and the need for legal regulation]. *Natsionalna sluzhba poserednytstva i prymyrennia (vidlennia v Luhanskii oblasti)*. Available at: http://nspp-lugansk.ucoz.ua/publ/netypovi_formi_zajnjatosti_riziki_dlja_pracivnikiv_ta_neobkhidnist_pravovogo_reguljuvannja/1-1-0-20 (accessed April 16, 2024). (in Ukrainian)

10. Interfax – Ukraine (2022) Riven tinovoi ekonomiky u 2021 rotsi zris do 32% [In 2021, the shadow economy's level increased to 32%]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/869285.html> (accessed April 16, 2024). (in Ukrainian)